

ศึกษาวิเคราะห์พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับกิจการพระพุทธศาสนา
ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

An Analytical Study of Royal Duties Regarding
Buddhist Affairs of King Tassin the Great

พระมหาสารโจน์ ปณฺญาวชิโร (เห็ดตุม)

Phramaha Sarote Pañkāvajiro (Hettum)^๑

แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม

Mae Chee Kraitsana Raksachom^๒

อรชร ไกรจักร์

Orachorn Kraichackra^๓

Received: April 17, 2024

Revised: April 18, 2024

Accepted: December 1, 2024

บทคัดย่อ

บทความวิจัยเรื่องศึกษาวิเคราะห์พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับกิจการพระพุทธศาสนา
ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช มีวัตถุประสงค์ (๑) เพื่อศึกษาสถานการณ์ของ
พระพุทธศาสนาในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (๒) เพื่อศึกษาพระราชประวัติของสมเด็จพระ
เจ้าตากสินมหาราชที่เกี่ยวกับกิจการพระพุทธศาสนา และ (๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์พระราช

^๑ พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาพระพุทธศาสนา) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย Email: sarote2600@gmail.com เบอร์โทรศัพท์ ๐๘๖๑๕๐๖๙๓๑ Master of Art
(Buddhist Studies) Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya University

^๒ ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย Email: kritsana_
rak@mcu.ac.th ๐๘๘๘๘๘๒๘๖๒ Thesis Advisor Mahachulalongkornrajavidyalaya University

^๓ ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย Email:
orachorn.k2505@gmail.com ๐๘๑๙๒๙๗๙๗๓ Thesis Advisor Master of Art (Buddhist
Studies) Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya University

กรณีศึกษาเกี่ยวกับกิจการพระพุทธศาสนาในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบการวิจัยเชิงเอกสาร

ผลการวิจัยพบว่า (๑) สถานการณ์บ้านเมืองยังไม่สงบเพราะอยู่ระหว่างการทำศึกสงคราม ฉะนั้นกิจการด้านพระพุทธศาสนาจึงขาดพระสงฆ์ผู้ทรงความรู้ด้านปริยัติและปฏิบัติ ขาดพระสงฆ์ที่จะศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยและพระสงฆ์ที่จะเป็นหลักในการบริหารการคณะสงฆ์ (๒) พระราชประวัติที่เกี่ยวกับกิจการด้านศาสนธรรมทรงให้ทำการรวบรวมพระไตรปิฎกจากหัวเมืองต่าง ๆ เพื่อทำการสังคายนาแต่ไม่สำเร็จเนื่องจากสิ้นราชกาลเสียก่อน และทรงออกพระราชกำหนดว่าด้วยศีลสิกขาบท ด้านศาสนบุคคลทรงแต่งตั้งสังฆราชและพระราชาคณะเพื่อปกครองดูแลพระภิกษุสงฆ์และทรงส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรม ด้านศาสนสถานทรงบริจาคราชทรัพย์เพื่อใช้สร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์วัด พระอุโบสถ วิหาร กุฏิสงฆ์ ด้านศาสนวัตถุทรงให้สร้างสมุฏฎาพไตรภูมิและปั้นพระพุทธรูปฉลองพระองค์ปางสมาธิ และด้านศาสนพิธีทรงเสด็จไปบำเพ็ญพระราชกุศล บริจาคทาน และทรงเสด็จไปนมัสการปูชนียสถาน (๓) การวิเคราะห์พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับกิจการพระพุทธศาสนาพบว่า พระองค์ทรงมีจิตใจใฝ่ในธรรม ทรงมีพระราชศรัทธาและปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างของพุทธศาสนิกชน

คำสำคัญ พระราชกรณียกิจ, กิจกรรมพระพุทธศาสนา, สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

Abstract

This research was purposely made: 1) to study a situation of Buddhism during the reign of King Taksin the Great, 2) to study a history of King Taksin the Great regarding his Buddhist affairs, and 3) to analyze the royal duties of King Taksin the Great relating to Buddhism. This research employed the documentary research methodology done by studying related documents where content analysis was made through the descriptive manner.

The results of this study found that during 1) the reign of King Taksin the Great, Buddhism was a lack of monks who had knowledge in teaching and practice, and monks to study the Dhamma and Vinaya. Moreover, there was a lack of monks who would be the administration of all the Sangha. All lacks occurred because the country was not in peace due to war, 2) for the history of

King Taksin the Great regarding his Buddhist affairs, five areas were found: 1) for Dhamma, King Taksin the Great ordered a council to reconsider the Tipiṭaka and issued the royal precepts, 2) for religious person, He collected Tipiṭaka but was not successful because he died before completing his goal, His Majesty graciously appointing patriarchs and prelates to oversee the monks and promote the study of the Dhamma. 3) for materials, His Majesty donated royal property to build and renovating temples, Uposatha Hall, Vihāra, and monks' quarters, 4) among the religious objects, His Majesty graciously created a picture book of Tri Bhūmi and a statue of Buddha dressed in a meditative posture, 5) finally, religious ceremonies, His majesty went to perform royal merit, donate alms, and went to pay important places of worship, 3) among analysis of King Taksin the Great on the royal duties regarding Buddhism, it was found that His majesty had a passion for Dhamma and encouraged people to have knowledge and understanding of the Buddha's teachings. His Majesty had faith in Buddhism and behaved himself as an example for all Buddhists.

Keywords: Royal Duties, Regarding Buddhist Affairs, King Tassin the Great

๑. บทนำ

สถาบันพระมหากษัตริย์มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนา มาก กษัตริย์มิใช่เพียงผู้นำในทางการเมืองเท่านั้น แต่ยังเป็นศูนย์กลางที่สำคัญที่สุดของสังคม เป็นแกนให้เกิด ความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงทางสังคม เช่นเดียวกับดวงอาทิตย์เป็นศูนย์กลางของระบบสุริยจักรวาล แม้แต่การเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติ เช่น ความวิปริตของดินฟ้า อากาศ พายุภิภภัย หรือภัยพิบัติต่าง ๆ ก็เชื่อกันว่าอยู่ในความรับผิดชอบของ กษัตริย์ด้วย ดังที่ปรากฏ ทศนะอันเกี่ยวกับสถานะ บทบาท และความสำคัญของกษัตริย์ในอัครคัมภีร์สุตตร พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๑ พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ ๓ ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ประมวลความได้ว่า ชุมชนบรรพกาลมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ปัญหาเรื่องการขาดแคลนอาหารก็ตามมา ในเบื้องต้นแต่ละครอบครัวแบ่งกันเก็บเกี่ยวข้าวสาธิตที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติมาบริโภคเท่าที่จำเป็น ไม่มีการสะสมส่วนเกิน ข้าวสาธิตจึงเพียงพอสำหรับทุกคน ต่อมาคนบางกลุ่มเกิดความโลภมากขึ้นจึงได้สะสมข้าวสาธิตไว้เกินความ

ต้องการ ทำให้ข้าวสาลีส่วนกลางเกิดความขาดแคลน จึงต้องมีการตกลงแบ่งปันที่ดินให้แก่ละครบครวัปลูกข้าวสาลีกันเอง แต่ก็เกิดข้อพิพาทแย่งสิทธิ์ในที่ดินทำกินบ้าง มีการขโมยข้าวสาลีกันและกันบ้าง สมาชิกของชุมชนจึงตกลงกันว่าจะคัดเลือกผู้ปกครองขึ้นมาคนหนึ่งทำหน้าที่กำกับดูแลไม่ให้เกิดการทะเลาะวิวาทและช่วยยุติกรณีพิพาทที่เกิดขึ้นโดยยินดีแบ่งปันผลประโยชน์เป็นค่าตอบแทนแก่ผู้ปกครองนั้น ข้อตกลงนี้เองคือจุดเริ่มต้นของชนชั้นปกครองที่เรียกว่า “วรรณะกษัตริย์”^๔ บุคคลที่ได้รับการคัดเลือกให้ทำหน้าที่ปกครองเป็นคนแรกเรียกว่า “พระมหาสมมติราชา” หมายถึงผู้ที่มหาชนคัดเลือกมาให้ทำหน้าที่ปกครองเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยในสังคม ดังนั้นพระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “เพราะเป็นผู้ที่มหาชนสมมติ คำว่า พระมหาสมมติ จึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับแรก”^๕ ผู้ปกครองย่อมมีหน้าที่ในการแบ่งปันที่ทำนาและมีอำนาจกำกับดูแลสิทธิในที่ทำกินให้กับประชาชน เนื่องจากเป็นใหญ่ในที่ทำนา (เขตตะ) เขาจึงได้ชื่อว่า ขัตติยะ หรือ กษัตริย์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “เพราะเป็นใหญ่ยิ่งแห่งที่นาทั้งหลาย ดังนั้นแล คำว่า กษัตริย์ จึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับสอง”^๖ คำว่ากษัตริย์นี้ มีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า “พระเจ้าแผ่นดิน” หมายถึง ผู้ที่ได้รับคัดเลือกเป็นกษัตริย์ต้องทำหน้าที่แบ่งปันที่ดินทำกินโดยไม่มัวคึดหรือความลำเอียงและต้องรักษาความสงบเรียบร้อยในสังคมด้วยความยุติธรรมจนผู้ใต้ปกครองเกิดความยินดีพอใจในการปฏิบัติหน้าที่ของเขา ด้วยเหตุนี้ผู้ปกครองจึงได้อีกชื่อหนึ่งว่า “ราชา” แปลว่า ผู้สร้างความยินดีพอใจให้กับประชาชน ดังพระบาลีว่า “ธมเมน ปเร รมุเชตติ ราชา”^๗ แปลว่า “ชื่อว่า ราชา เพราะเป็นผู้ทำให้คนเหล่าอื่นยินดีพอใจโดยธรรม” อรรถกถาแห่งจกกวัตติสูตรอธิบายว่า คำว่า “ราชา” หมายถึง ผู้ทำให้ประชาชนยินดีพอใจโดยธรรมคือ สังคหวัตถุ ๔ ประการ^๘ นอกจากนี้ พระพุทธเจ้าก็ทรงยอมรับในบทบาทของกษัตริย์ที่จะเป็นผู้อุปถัมภ์ศาสนาและลัทธิความเชื่อทางจิตวิญญาณทั้งหลายในราชอาณาจักรนั้นๆ แม้ในยุคพุทธกาลเองก็ได้รับการอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์ในแว่นแคว้นต่าง ๆ หลายพระองค์ เช่น พระเจ้าพิมพิสารและพระเจ้าอชาตศัตรู แห่งแคว้นมคธ พระเจ้าปเสนทิโกศลแห่งแคว้นโกศล กษัตริย์ลิจฉวีแห่งแคว้นวัชชี หรือ มัลลกษัตริย์แห่งแคว้นมัลละ ไปจนกระทั่งถึงยุคหลังพุทธปรินิพพานไปแล้ว นับ

^๔ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒๕-๑๓๑/๙๒-๙๖.

^๕ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๓/๑๐๒.

^๖ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๓/๑๐๒.

^๗ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖๓/๑๐๒.

^๘ อจ.ทุก.อ. (ไทย) ๑๕/๑๔/๘๗.

ศตวรรษ พระเจ้าอโศกมหาราชแห่งราชวงศ์โมริยะ และพระเจ้ากนิษกะแห่ง ราชวงศ์กุษาณะก็ยัง ทรงได้ชื่อว่าเป็นบรมกษัตริย์ที่ทรงมีบทบาทสำคัญต่อการอุปถัมภ์ให้พระพุทธศาสนามีความ รุ่งโรจน์ในชมพูทวีปต่อไปได้ และรวมถึงดินแดนต่าง ๆ นอกชมพูทวีปอีกด้วย

พระมหากษัตริย์ไทยในสมัยโบราณนั้น ได้รับความนิยมนกย่องจากราชฎาให้เป็น หัวหน้าของผู้ปกครองประเทศ ย่อมมีพระราชอำนาจบริบูรณ์ทุกอย่างในอันที่จะทรงบริหาร กิจการของชาติให้ลุล่วงไปตามพระราชอัธยาศัย แต่ก็ได้ปรากฏว่า พระองค์ทรงกระทำทุกสิ่ง ทุกอย่างไปตามอำเภอพระทัยไม่ พระมหากษัตริย์ย่อมทรงคำนึงถึงสิทธิ เสรีภาพ และ ผลประโยชน์ของราชฎาเป็นใหญ่เสมอ การอันใดที่จะเป็นประโยชน์ เป็นสุขแก่ราชฎา และจะ เป็นเครื่องประสานสามัคคีระหว่างชนในชาติ พระองค์ก็ทรงกระทำนั้น ๆ ด้วยเต็มพระราชหฤทัย เสมอ ทั้งนี้ก็เพราะทรงมีหลักธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำพระทัย ดังคติธรรมที่ว่า “ธรรมราชา” หรือพระมหากษัตริย์ผู้ทำให้ประชาชนสุขใจโดยธรรม เน้นปกครองโดยอาศัย “ธรรมะ” ด้วยการ ประพฤติทศพิธราชธรรม ชักนำให้ราชฎาประพฤติธรรม และการเอาชนะด้วยหลักธรรมวิชัยเพื่อ ประโยชน์สุขของพสกนิกร^๙

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงมีคุณูปการต่อพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก พระองค์โปรดให้มีการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา การติดต่อการค้ากับต่างประเทศ ในด้านการ ปกครอง หลังจากสถาปนาเมืองธนบุรีเป็นราชธานีแล้ว ทรงจัดวางตำแหน่งหน้าที่ข้าราชการทั้ง ฝ่ายทหารและพลเรือน ทรงสอดส่องทุกข์สุขของราชฎา แม้ว่าบ้านเมืองจะตกอยู่ในภาวะสงคราม เกือบตลอดเวลา แต่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช กลับมิได้ทรงละเลยงานด้านพระศาสนา ในทางกลับกัน พระองค์ทรงมุ่งมั่นหมั่นทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองเหมือนเมื่อครั้ง กรุงศรีอยุธยา โดยทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในด้านต่าง ๆ ไว้มากมาย เช่น การจัดระเบียบสังฆมณฑล การรวบรวมพระไตรปิฎก การสมโภชพระแก้วมรกต การ บูรณปฏิสังขรณ์วัด พระราชกำหนดว่าด้วยศีลสิกขา และทรงบูรณวัดวาอารามต่าง ๆ ไว้มากมาย ในพงศาวดารได้มีการบันทึกในสมัยกรุงธนบุรีไว้ว่า “ให้พระทั้งปวง สำรวมรักษาศีลให้บริสุทธิ์ ตั้งอยู่ในบริสุทธิศีลอย่าให้เศร้าหมอง แม้ปรารถนาสิ่งใดจะจัดทำให้ แม้ปรารถนามั่งสะและรุจิร ของโยม โยมก็อาจจะเชือดเนื้อและโลหิตของโยมถวายได้” ดังปณิธานที่ว่า

^๙ สถาบันพระปกเกล้า, **ธรรมราชา**, เอกสารประกอบการประชุมวิชาการสถาบัน พระปกเกล้า, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : ส. เจริญการพิมพ์, ๒๕๕๖), หน้า ๑๒.

อันตัวพ่อ ชื่อว่า พระยาตาก	ทนทุกข์ยาก กู้ชาติ พระศาสนา
ถวายเป็นดิน ให้เป็น พุทธบูชา	แต่พระศาสนา สมณะ พระพุทธโคดม
ให้อยืนยง คงถาวร ห้าพันปี	สมณะพราหมณ์ชี ปฏิบัติ ให้พอสม
เจริญสมณะ วิปัสสนา พ่อชื่นชม	ถวายเป็นกรรม รอยบาท พระศาสดา
คิดถึงพ่อ พ่ออยู่ คู่กับเจ้า	ชาติของเรา คงอยู่ คู่พระศาสนา
พุทธศาสนา อยู่ยง คู่องค์กษัตรา	พระศาสดา ผากไว้ ให้คู่กัน ^๑

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมิได้แต่เพียงกู้ชาติบ้านเมืองกลับคืนมา แต่พระองค์ยังกอบกู้พระพุทธศาสนากลับคืนมาด้วย แม้ศาสนสถานวัตถุที่เป็นสิ่งก่อสร้างอาจจะถูกศัตรูข้าศึกเผาทำลายไปเมื่อครั้งเสียกรุงครั้งที่ ๒ ด้วยพระราชศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนายังคงแน่วแน่นอยู่ในพระทัยของพระองค์ ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาสถานการณ์ของพระพุทธศาสนาในสมัยของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พระราชประวัติของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่เกี่ยวกับกิจการพระพุทธศาสนาเพื่อนำมาวิเคราะห์พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับกิจการพระพุทธศาสนาในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับกิจการพระพุทธศาสนาของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช” สำหรับวัตถุประสงค์ที่ต้องการนำเสนอในบทความนี้มี ๓ ข้อ) คือ

๑. เพื่อศึกษาสถานการณ์ของพระพุทธศาสนาในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
๒. เพื่อศึกษาพระราชประวัติของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่เกี่ยวกับกิจการพระพุทธศาสนา
๓. เพื่อศึกษาวิเคราะห์พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับกิจการพระพุทธศาสนาในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

๓. วิธีดำเนินการวิจัย/รูปแบบการวิจัย/ขอบเขตการวิจัย

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา, (กรุงเทพมหานคร : อักษรสัมพันธ์, ๒๕๐๕), หน้า ๓๒๐.

งานวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับกิจการพระพุทธศาสนาของ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช” นี้ ผู้วิจัยได้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) มีขอบเขตการวิจัยด้านเนื้อหาเกี่ยวกับการศึกษาสถานการณ์ของ พระพุทธศาสนาในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในช่วงปลายกรุงศรีอยุธยาเสียกรุงครั้งที่ ๒ พระราชประวัติของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ได้แก่ พระราชสมภพ การสวรรคต การดำรง ตนเป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภกพระพุทธศาสนาในการทำนุบำรุงศาสนา ด้านศาสนธรรม ด้านศาสนบุคคล ด้านศาสนสถาน ด้านศาสนวัตถุ และด้านศาสนพิธี

๔. ผลการวิจัย

ผลการวิจัยนี้ได้ค้นพบประเด็นที่ตอบวัตถุประสงค์ดังนี้ สถานการณ์พระพุทธศาสนา ในสมัยของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา กล่าวถึง เหตุการณ์ที่ทำให้เกิดความเสื่อมโทรมเสียหายแก่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยอย่างมหันต์ทั้ง แก่วัดวาอาราม พระสงฆ์สามเณร คัมภีร์พระพุทธศาสนา ตลอดจนถึงจริยธรรมความประพฤติ ของพระสงฆ์สามเณร กล่าวได้ว่า สังคมชนบทแตกสลาย ก็คือการเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าครั้ง สุดท้ายเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ เพราะในการสงครามครั้งนั้นพม่ามุ่งที่จะกระทำต่อชีวิต ทรัพย์สิน ทำลายวัตถุ วัด วัง บ้านเรือนของราษฎรและจุดเพลิงขึ้นทุกตำบล เผาเข้าเรือนอาวาสและ พระราชวังทั้งปราสาทราชมนเฑียร แสงเพลิงสว่างดังกลางวัน แล้วเที่ยวจับผู้คนค้นรับทรัพย์สิน เงินทองสิ่งของทั้งปวงต่าง ๆ แล้วพม่าเอาเพลิงสุ่มหลอมเอาทองคำซึ่งแผ่หุ้มองค์พระพุทธรูปยืน ใหญ่ในพระวิหารหลวงวัดพระศรีสรรเพชญ์ดารามนั้น ขนเอาเนื้อทองคำไปทั้งสิ้น คณะสงฆ์ที่ ได้รับความเสียหายจากเหตุการณ์ครั้งนี้มากกว่าที่อื่น ๆ ก็คือคณะสงฆ์ในพื้นที่ภาคกลางและ ภาคเหนือของไทย เพราะเป็นบริเวณที่ต้องเกี่ยวข้องกับการศึกสงครามเป็นส่วนมาก ถึงกับ พระสงฆ์บางเมืองได้ตั้งตนเป็นเจ้าและออกทำศึกสงครามทั้งที่เป็นพระ คือพระสังฆราชาเมือง สว่างบุรีซึ่งมีชื่อเดิมว่าเรือน คนทั่วไปเรียกกันว่า เจ้าพระฝาง แผ่อำนาจครอบครองพื้นที่ตั้งแต่ เหนือเมืองพิษณุโลกขึ้นไปถึงแดนลาว^๑ มงซิเออร์ค็อร์ บาทหลวงฝรั่งเศส บันทึกไว้ว่าตามวัดวา อารามก็ร้างไปหมด เพราะพระสงฆ์ได้หนีทิ้งวัดไปสิ้น ผ่าเหลือเวลานี้ไม่มีใครมีใครนับถือ ถ้าใคร

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารฉบับ พระราชหัตถเลขา, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๖), หน้า ๒๙๖.

ขึ้นครองผ้าเหลืองเวลานี้ก็ต้องอด การที่เป็นเช่นนี้ไม่ใช่เฉพาะแต่ในกรุงและตำบลใกล้เคียง^๑ บันทึกดังกล่าวตรงกับที่ปรากฏในสังคดียวงศ์ หนึ่งในเอกสารที่มีการบันทึกถึงสภาพของกรุงศรีอยุธยาหลังกรุงแตกไว้ว่า ฝ่ายภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย เมื่อไม่ได้อาหารบิณฑบาตแต่หายกแล้ว ก็เหนื่อยยากลำบากเข้า ไม่สามารถจะครองกาสาฬสตร์ได้ ไข้ให้ศิษย์ไปขวนขวายหาอาหารเพื่อได้เลี้ยงท้อง ได้บ้างมิได้บ้าง ก็เหนื่อยหน่ายจากการบวชด้วยความลำบากที่จะครองเพศเป็นสมณะ ได้พากันสึกออกหาเลี้ยงชีวิตตามสติกำลัง บางพวกที่ยังรักกาสาฬสตร์อยู่ก็อุตสาหะพุงกายด้วยการแสวงหาน้ำเวทนายังนิก ได้ฉันบ้างไม่ได้ฉันบ้าง ก็มีรูปกายวิปริตสพรั่งไปด้วยเกลียวหนังแลเส้นเอ็น ก็ไม่เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันได้ หมดความอาลัยรักษาพระพุทธรูปแลพระธรรมไว้ไม่ได้ พากันอยู่ตามสถานอันสมควร^๒

๓

การกอบกู้เอกราชในพุทธศักราช ๒๓๑๑ สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงกอบกู้เอกราชของชาติไทยได้ และทรงสถาปนากรุงธนบุรีขึ้นเป็นราชธานีแห่งใหม่ ก็ได้ทรงพยายามที่จะฟื้นฟูพระพุทธศาสนาและสั่งสมมณฑลให้กลับคืนดีดังเดิมอีกครั้งหนึ่ง โดยได้ทรงพยายามแสวงหาพระเถรานุเถระที่ทรงคุณธรรมมาตั้งไว้ในตำแหน่งต่าง ๆ เพื่อบริหารกิจการพระศาสนาต่อไป แต่ปรากฏว่า ไม่ได้ราชาคณะครั้งกรุงเก่ามาเป็นสังฆนายกสักองค์เดียว ทั้งที่ทรงสืบหาพระภิกษุที่ทรงคุณธรรมทั่วทุกหนแห่ง พระที่ทรงตั้งเป็นสมเด็จพระสังฆราชครั้งกรุงธนบุรีองค์แรก เดิมก็เป็นเพียงพระอาจารย์ดี อยู่วัดประดู่ องค์ที่ ๒ ก็เป็นเพียงพระอาจารย์สี อยู่วัดพระเจ้าพนัญเชิง พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ครั้งกรุงเก่า และแต่งตั้งพระราชาคณะที่มาจากพระรู่ทางหัวเมืองชายทะเลฝ่ายตะวันออกโดยมาก^๓ นอกจากนี้ยังทรงสร้างวัดวาอารามและการฟื้นฟูพุทธสถานทดแทนของเดิมที่เสียหายไปเพราะการสงคราม และได้โปรดให้สร้างพระอุโบสถ พระวิหารและเสนาสนะกุฏิมากกว่า ๒๐๐ หลัง สิ้นพระราชทรัพย์เป็นอันมาก เช่น ^๔ ทรงรวบรวมคัมภีร์พระไตรปิฎกและ

^๑ จดหมายมอ้งซิเออร์คอร์ ถึงผู้อำนวยการคณะต่างประเทศ วันที่ ๗ เดือนมิถุนายน ค.ศ. ๑๗๗๐.

^๒ สมเด็จพระวันรัตน์, สังคดียวงศ์ พงศาวดาร เรื่อง สังคายนาพระธรรมวินัย, แปลและเรียบเรียงโดย ปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลอักษรนิพนธ์), (พระนคร : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๖๖), หน้า ๒๑๑.

^๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำบทพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, (พระนคร : หอสมุดกลาง, ๒๕๑๓), หน้า ๔๐.

^๔ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า ๓๒๘.

คัมภีร์อื่น ๆ ทั้งในหัวเมืองฝ่ายใต้และฝ่ายเหนือมาคัดลอกไว้สำหรับพระนคร ในปี พ.ศ. ๒๓๑๓ ได้โปรดให้เสนาบดีขึ้นไปชำระพระสงฆ์เมืองเหนือที่ทรงเห็นว่ามีความประพฤติวิปริตมาตั้งแต่ครั้งเจ้าพระฝางตั้งตัวเป็นใหญ่ โดยวิธีให้ดำนํ้าพิสูจน์สู้หน้าพิกาสามกลั่น ผู้ที่ชนะแก่การพิสูจน์ก็จะโปรดให้เป็นพระอธิการ พระครู พระราชาคณะฝ่ายเหนือโดยสมควรแก่คุณธรรมที่รู้ส่วนผู้ที่แพ้แก่การพิสูจน์ก็จะลงพระราชอาญาเข็ญแล้วสักข้อมือมิให้บวชได้อีกต่อไป ครั้นนั้นปรากฏว่ามีภิกษุทุศีลแพ้แก่การพิสูจน์เป็นจำนวนมาก หลังจากที่ได้ชำระพระสงฆ์ดังกล่าวแล้ว ก็ได้โปรดให้พระเถระจากกรุงธนบุรีขึ้นไปให้การบรรพชาอุปสมบทและอยู่สอนพระธรรมวินัยแก่พระสงฆ์และกุลบุตรชาวเมืองเหนือ^๑

๖

ผลการวิเคราะห์พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับกิจการพระพุทธศาสนาของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชพบว่า มี ๕ ด้าน ดังนี้ (๑) ด้านศาสนธรรมโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมพระไตรปิฎกเพื่อจะทำการสังคายนาดังแต่ไม่สำเร็จเนื่องจากสิ้นราชกาลเสียก่อน ทรงดำเนิการลงโทษแก่ผู้ที่ทำให้พระพุทธศาสนาเสื่อมถอยและทรงบัญญัติและทรงออกพระราชกำหนดว่าด้วยศีลสิกขาบทขึ้นไว้เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๑๖ (๒) ด้านศาสนบุคคล โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งสังฆราชและพระราชอาณัติขึ้นมาใหม่เพื่อปกครองดูแลพระภิกษุสงฆ์ตามธรรมเนียมปฏิบัติ ทรงส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรมของพระภิกษุสงฆ์ทั้งคันถะธุระและวิปัสสนาธุระ (๓) ด้านศาสนสถาน บริจากราชทรัพย์เพื่อใช้สร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ โบสถ์ วิหาร เสนาสนะ กุฏิสงฆ์ ตลอดจนวัดวาอารามต่าง ๆ มากมาย เช่น วัดบางยี่เรือเหนือ (วัดราชคฤห์) วัดบางหว้าใหญ่ (วัดระฆังโฆสิตาราม) วัดแจ้ง (วัดอรุณราชวราราม) วัดบางยี่เรือใต้ (วัดอินทาราม) และวัดหงส์อ่าวาสวิหาร (วัดหงส์รัตนาราม) (๔) ด้านศาสนวัตถุได้โปรดให้จัดสร้างสมุดภาพไตรภูมิขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๑๙ และโปรดให้หลวงวิจิตรถนอม เป็นผู้ปั้นพระพุทธรูปฉลองพระองค์ปางสมาธิ เนื้อทองสัมริด มีขนาดหน้าตัก ๔ ฟุต ๘.๕ นิ้ว มีพระรัศมีเป็นเปลวเพลิง มีพระเกตุมาลาเม็ดพระศกหนามขนุนแต่ไม่เรียวแหลมพระขนงโค้งเป็นปีกกาเป็นเส้นต่อถึงสันพระนาสิกพระปรางค์หนา พระกรณยาวเรียวฝ่าพระบาทเรียบเป็นกระดานจีวรเรียบพระสังฆาฏิถึงพระนาภี (๕) ด้านศาสนพิธี ทรงปฏิบัติตนให้เป็นแบบอย่างที่ดีสำหรับศาสนิกชนที่นับถือศาสนาพุทธและมักจะเสด็จไปบำเพ็ญพระราชกุศลและบริจาทานอย่างสม่ำเสมอและถ้าหากเสด็จไปยังหัวเมืองใดก็มักจะเสด็จไปทรงนมัสการปูชนียสถานที่สำคัญของเมืองนั้น ๆ ด้วย

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๘.

๕. อภิปรายผล

จากผลการศึกษาสถานการณ์ของพระพุทธศาสนาในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชผู้วิจัยพบว่า สถานการณ์ของพระพุทธศาสนาในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเป็นช่วงที่บ้านเมืองยังไม่สงบเรียบร้อยเพราะพระองค์ต้องทรงตรากตรำอยู่กับการทำศึกสงคราม ฉะนั้นกิจการด้านพระพุทธศาสนาในรัชกาลนี้จึงยังไม่ค่อยเรียบร้อยมากนัก เป็นต้นว่าชาดพระสงฆ์ผู้ทรงความรู้ทั้งด้านปริยัติและปฏิบัติ ที่จะเป็นหลักในการบริหารการคณะสงฆ์ และเป็นหลักของสังคมชนบท การบำรุงส่งเสริมพระพุทธศาสนาเป็นไปอย่างลำบากเพราะบ้านเมืองฟุ้งฟั่นตัวจากศึกสงคราม พระสงฆ์โดยทั่วไปขาดการศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของพระมหาศพล จันทวิโส (มาบัณฑิตย์) พบว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงเป็นธรรมราชา อุปถัมภ์บำรุงฟื้นฟูพระพุทธศาสนาที่เสื่อมลงจากภัยสงคราม บ้านเมืองถูกเผาทำลาย ศาสนวัตถุและวัดต่างถูกทำลายจนสิ้นซากจนไม่อาจฟื้นตัวขึ้นได้อีก และจากภัยสงครามยังส่งผลต่อพระสงฆ์ไม่สามารถออกบิณฑบาตรได้^๑

สำหรับการศึกษาพระราชกรณียกิจเกี่ยวกับกิจการพระพุทธศาสนาในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ผู้วิจัยพบว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงประสงค์จะให้พระพุทธศาสนาเป็นชาติของชนชาติไทย โดยกู้ชาติรวบรวมประชาชนไพร่พลให้มาเป็นชาติเดียวกันโดยนำพระพุทธศาสนามาเป็นขวัญและกำลังใจเป็นที่ยึดเหนี่ยวของประชาชน โดยมีศรัทธาแน่นมีความเพียรพยายามในการที่ฟื้นฟูพระพุทธศาสนาจะเห็นได้จากข้อความพระราชปณิธานว่า “ถวายเป็นดินเป็นพุทธบูชา แต่ศาสนา สมณะ พระพุทธโคดม” ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของปฐมพงษ์ สุขเล็ก พบว่า การทำนุฟื้นฟูพระพุทธศาสนาจะพบได้จากพระจริยาวัตรที่สำคัญอย่างหนึ่งของพระองค์คือ การเจริญพระกรรมฐานภาวนา อันเป็นหลักปฏิบัติอบรมทางจิตใจที่สำคัญของพุทธศาสนิกชน อีกทั้งทรงมีพระราชศรัทธาปลูกสร้างและปฏิสังขรณ์พระอารามแสดงให้เห็นถึงพระราชศรัทธา มั่นคงที่ตั้งใจอุปถัมภ์ในพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง^๒

^๑ พระมหาศพล จันทวิโส (มาบัณฑิตย์), “ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย พ.ศ.๒๑๕๔-๒๓๙๔”, *คุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรคุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๒), หน้า ๑๖๓-๑๖๔.

^๒ ปฐมพงษ์ สุขเล็ก, “สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช: เรื่องเล่าและการประกอบสร้าง ความหมาย”, *ปริญญาณิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๕), หน้า ๑๔๗-๑๔๘.

ผลการศึกษาวิเคราะห์พระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่เกี่ยวกับกิจการพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยพบว่า ด้านศาสนธรรม พระเจ้าตากสินมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมพระไตรปิฎกจากหัวเมืองต่าง ๆ เพื่อทำการสังคายนาพระไตรปิฎกหากแต่ไม่สำเร็จเนื่องจากสิ้นรัชกาลเสียก่อน ทรงดำเนินการลงโทษแก่ผู้ที่ทำให้พระพุทธานุสาเสื่อมถอย ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของพระมหาสกล สุภเมธี (เดินขำบัน) และพระราชปริยัติวิมล (ศรีสุระ) พบว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมคัมภีร์พระไตรปิฎกจากหัวเมืองต่าง ๆ มาคัดเลือกเป็นฉบับหลวง แต่ยังไม่ทันที่งานจะสำเร็จเรียบร้อยบริบูรณ์ก็สิ้นรัชกาลเสียก่อน^๑ และทรงอภัยพระราชกำหนดว่าด้วยศีลสิกขาบทขึ้นไว้เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๑๖ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของสุวิทย์ เตชรุ่งถวิล พบว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ทรงออกพระราชกำหนดใน พ.ศ. ๒๓๑๖ ว่าด้วยศีลสิกขาบท เพื่อสั่งสอนพระวินัยแก่พระภิกษุสงฆ์ตามความหมายที่พระเจ้าแผ่นดินเห็นควรว่าเป็น เริ่มทำให้งานการสงฆ์มีความบริสุทธิ์^๒ ผลการวิจัยด้านศาสนบุคคล ผู้วิจัยพบว่าพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งสังฆราชและพระราชาคณะขึ้นมาใหม่เพื่อปกครองดูแลพระภิกษุสงฆ์ตามธรรมเนียมปฏิบัติ ทรงส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรมของพระภิกษุสงฆ์ทั้งคณาจารย์และวิปัสสนาธุระซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของอานวย กลั่นอยู่ พบว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราชและการจัดระเบียบสังฆมณฑล^๓ ผลการวิจัยด้านศาสนสถาน ผู้วิจัยพบว่าพระเจ้าตากสินมหาราชบริจาคทรัพย์เพื่อใช้สร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ โบสถ์ วิหาร เสนาสนะ กุฏิสงฆ์ ตลอดจนวัดวาอารามต่าง ๆ มากมาย วัดบางยี่เรือเหนือ (วัดราชคฤห์) วัดบางหัวใหญ่ (วัดระฆังโฆสิตาราม)

^๑ พระมหาสกล สุภเมธี (เดินขำบัน) และพระราชปริยัติวิมล (ศรีสุระ), “กำเนิดและพัฒนาการพุทธศิลป์วัตถุสมัยต่าง ๆ ในประเทศไทย”, วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๑ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๖๒): ๕๐-๕๑.

^๒ สุวิทย์ เตชรุ่งถวิล, “การศึกษาพุทธสถาปัตยกรรมในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๓), หน้า ๒๔.

^๓ อานวย กลั่นอยู่, “พระพุทธศาสนาในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี, ๒๕๕๗), หน้า ๓๔-๖๓.

วัดแจ้ง (วัดอรุณราชวราราม) วัดบางยี่เรือใต้ (วัดอินทาราม) วัดหงส์อวาสวิหาร (วัดหงส์รัตนาราม) ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ธรรมเทพ มงคลศิริ และคณะ พบว่า พระราชกรณียกิจของ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงให้ทำกุฏิถึง ๑๒๐ กุฏิ แล้วให้บูรณปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปและ พระเจดีย์ วิหาร นอกจากนี้ยังพบว่า มีการบูรณะปฏิสังขรณ์และยกวัดอินทารามวรวิหาร ให้เป็น สถานที่ว่าราชการและเป็นวัดประจำรัชกาลในสมัยกรุงธนบุรี สำหรับพระราชศรัทธาที่มีต่อวัด หงส์ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดแล้วได้ถวายสร้อยนามวัดว่า วัดหงส์อวาสวิหาร ก็กำหนดเป็นเขต พระราชฐาน และได้ทรงให้พระเจ้าลูกเธอกรมขุนอินทพิทักษ์พระราชโอรสอุปสมบท ณ วัดหงส์^๒ ผลการวิจัยด้าน ศาสนสวัตต์ ผู้วิจัยพบว่าพระเจ้าตากสินมหาราชได้โปรดให้จัดสร้างสมุดภาพไตร ภูมิขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๑๙ และโปรดให้หลวงวิจิตรนฤมล เป็นผู้ปั้นพระพุทธรูปฉลองพระองค์ปาง สมานธิ เนื้อทองสำริด มีขนาดหน้าตัก ๔ ฟุต ๘.๕ นิ้ว มีพระรัศมีเป็นเปลวเพลิงมีพระเกตุมาลาเม็ด พระศกหนามขนุนแต่ไม่เรียวยาวแหลมพระขนงโค้งเป็นปีกกาเป็นเส้นต่อถึงสันพระนาสิกพระปรางค์ หนาพระกรรณยาวเรียวยาวฝ่าพระบาทเรียบเป็นกระดานจีวรเรียบพระสังฆาฏิถึงพระนาภีแสดงถึง พระราชศรัทธาของพระองค์ที่มีต่อพุทธศาสนาเป็นอย่างมากซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของพิมพ์ พรหม ไพบูลย์ห้วงเจริญ พบว่า สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงปฏิสังขรณ์วัดอินทาราม การ หล่อปั้นใหญ่ การสร้างพระพุทธรูปมาฉลองพระองค์ บูรณปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ พระวิหารการ เปรียญ พระระเบียง ศาลากุฏิทั่วพระราชอาณาจักร การจำลองพระไตรปิฎกที่ทรงยืมมาจากเมือง นครศรีธรรมราช การสร้างสมุดภาพไตรภูมิ การแต่งวรรณคดี^๓ ผลการวิจัยด้านศาสนสพธิ ผู้วิจัย พบว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงปฏิบัติตนให้เป็นแบบอย่างที่ดีสำหรับศาสนิกชนที่นับถือ ศาสนาพุทธและมักจะเสด็จไปบำเพ็ญพระราชกุศลและบริจาคทานอย่างสม่ำเสมอและถ้าหาก เสด็จไปยังหัวเมืองใดก็มักจะเสด็จไปทรงนมัสการปูชนียสถานที่สำคัญของเมืองนั้น ๆ ด้วย ซึ่ง

๒

^๒ ธรรมเทพ มงคลศิริ และคณะ, “เรื่องเล่าการสร้างสรรค์พิธีกรรมบูชาที่เกี่ยวกับ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช: กรณีศึกษาวัดหงส์รัตนาราม ราชวรวิหาร เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร”, วารสารศิลปศาสตร์ปริทัศน์, ปีที่ ๑๗ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๖๒): ๙๙-๑๐๑.

^๓ พิมพ์พรหม ไพบูลย์ห้วงเจริญ, "เอกสารโบราณสมัยธนบุรี", ศิลปากร นิตยสารราย สองเดือน , ปีที่ ๖๑ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-กุมภาพันธ์ ๒๕๖๑): ๑๒.

สอดคล้องกับงานวิจัยของอานวย กลิ่นอยู่ พบว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติกัมมฐานเพื่อให้เกิดปัญญาบารมี^๒

๖. องค์ความรู้ใหม่

องค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากผลการศึกษาวิเคราะห์พระราชกรณียกิจด้านศาสนธรรม ด้านศาสนบุคคล ด้านศาสนสถาน ด้านศาสนวัตถุ และด้านศาสนพิธี พบว่าพระราชกรณียกิจทั้ง ๕ ด้าน สามารถนำมาขยายผลสู่การกำหนดนโยบายการจัดการกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา การแปลงนโยบายสู่การปฏิบัติ การขับเคลื่อนกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา และการประเมินผลลัพธ์และผลกระทบ เพื่อนำมาเป็นแนวทางการปฏิบัติที่ดีในการจัดและเข้าร่วมกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา และสอดคล้องกับปณิธานของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ความว่า

“จะขอยกพระบวรพุทธศาสนาให้โชตินาการไพบูลย์ขึ้นเหมือนอย่างแต่ก่อน” ซึ่งจากการวิเคราะห์พบว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงมีพระราชศรัทธาคู่กับพระราชปณิธานอันตั้งมั่นในการที่จะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเทียบเท่ากับพระราชกรณียกิจกู้ชาติบ้านเมืองหวังที่จะให้พระพุทธศาสนาเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนทั้งชาติและหวังให้แผ่นดินร่มเย็นและยืนยงดำรงอยู่ตลอดการนิรันดร์

๗. สรุป

^๒ อานวย กลิ่นอยู่, “พระพุทธศาสนาในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยศึกษา, หน้า ๓๙-๖๓.

จากการศึกษาผู้วิจัยสรุปได้ว่า สถานการณ์ของพระพุทธศาสนาในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเป็นช่วงที่บ้านเมืองยังไม่สงบเรียบร้อยเพราะพระองค์ต้องทรงตรากตรำอยู่กับการทำศึกสงคราม ทั้งศึกภายนอกและศึกภายในอยู่จนตลอดรัชกาล กล่าวได้ว่าแทบจะไม่มีเวลาทำนุบำรุงกิจการอื่น ๆ ของบ้านเมืองเลย รวมทั้งการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาด้วย ฉะนั้นกิจการด้านพระพุทธศาสนาในรัชกาลนี้จึงยังไม่ค่อยเรียบร้อยมากนัก ทั้งนี้อาจจะเนื่องมาจากเหตุผลหลายประการตามสภาพการณ์ของบ้านเมืองที่เป็นอยู่ในขณะนั้น เป็นต้นว่าขาดพระสงฆ์ผู้ทรงความรู้ทั้งด้านปริยัติและปฏิบัติ ที่จะเป็นหลักในการบริหารการคณะสงฆ์ และเห็นหลักของสังฆมณฑลบ้านเมืองอยู่ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อ เต็มไปด้วยศึกสงครามและเพิ่งฟื้นตัวจากหายนะทางสงคราม โอกาสที่ทางราชการและประชาชนพลเมือง จะเอาใจใส่บำรุงส่งเสริมพระพุทธศาสนาอย่างเต็มที่นั้นหาได้ยากและพระสงฆ์โดยทั่วไปขาดการศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย เพราะบ้านเมืองไม่สงบสุข ผู้คนตกอยู่ในภาวะวุ่นวายกับการศึกสงครามเป็นส่วนใหญ่ ขาดทั้งอุปกรณ์และกำลังที่จะสนับสนุนส่งเสริม ดังจะเห็นได้ว่าในยุคกรุงธนบุรีไม่มีปรากฏว่าได้เคยมีการสอบพระปริยัติธรรม

สำหรับการศึกษาพระราชากรณียกิจเกี่ยวกับกิจการพระพุทธศาสนาในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ผู้วิจัยพบว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงประสงค์จะให้พระพุทธศาสนาเป็นชาติของชนชาติไทย โดยกู่ชาตรวบรวมนักพรตไพร่พลให้มาเป็นชาติเดียวกันโดยนำพระพุทธศาสนามาเป็นขวัญและกำลังใจเป็นที่ยึดเหนี่ยวของประชาชน โดยมีศรัทธาแน่นแน้มมีความเพียรพยายามในการที่ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาทรงทำนุฟื้นฟูพระพุทธศาสนาจะพบได้จากพระจริยาวัตรที่สำคัญอย่างหนึ่งของพระองค์คือ การเจริญพระกรรมฐานภาวนา อันเป็นหลักปฏิบัติอบรมทางจิตใจที่สำคัญของพุทธศาสนิกชน อีกทั้งทรงมีพระราชศรัทธาปลูกสร้างและปฏิสังขรณ์พระอารามและมณฑลที่ตั้งใจอุปถัมภ์ในพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง

ผลการศึกษาวิเคราะห์พระราชากรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่เกี่ยวกับกิจการพระพุทธศาสนา มี ๕ ด้าน ดังนี้ ด้านศาสนธรรม สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมพระไตรปิฎกจากหัวเมืองต่าง ๆ เพื่อทำการสังคายนาพระไตรปิฎกหากแต่ไม่สำเร็จเนื่องจากสิ้นรัชกาลเสียก่อน ทรงดำเนินการลงโทษแก่ผู้ที่ทำให้พระพุทธศาสนาเสื่อมถอย และทรงออกพระราชกำหนดว่าด้วยศีลสิกขาบทขึ้นไว้เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๑๖ เพื่อสั่งสอนพระวินัยแก่พระภิกษุสงฆ์ตามความหมายที่พระเจ้าแผ่นดินเห็นควรว่าเป็นเริ่มทำให้ง่วงการสงฆ์มีความบริสุทธิ์ ด้านศาสนบุคคล สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งสังฆราชและพระราชอาคันตุกะขึ้นมาใหม่เพื่อปกครองดูแลพระภิกษุสงฆ์ตามธรรมเนียมปฏิบัติ ทรงส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรมของพระภิกษุสงฆ์ทั้งคันถะธุระและวิปัสสนาธุระและการจัดระเบียบ

สังฆมณฑล ด้านศาสนสถาน สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงบริจาคทรัพย์เพื่อใช้สร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ โบสถ์ วิหาร เสนาสนะ กุฏิสงฆ์ ๑๒๐ หลัง ตลอดจนวัดวาอารามต่าง ๆ เช่น วัดบางยี่เรือเหนือ (วัดราชคฤห์) วัดบางหัวใหญ่ (วัดระฆังโฆสิตาราม) วัดแจ้ง (วัดอรุณราชวราราม) วัดบางยี่เรือใต้ (วัดอินทาราม) วัดหงส์อ่าวสวิหาร (วัดหงส์รัตนาราม) ด้านศาสนวัตถุ ผู้วิจัยพบว่าพระเจ้าตากสินมหาราชได้โปรดให้จัดสร้างสมุดภาพไตรภูมิขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๑๙ และขึ้นพระพุทธรูปฉลองพระองค์ปางสมาธิเป็นพระพุทธรูปประจำรัชกาล ด้านศาสนพิธี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงปฏิบัติตนให้เป็นแบบอย่างที่ดีสำหรับศาสนิกชนที่นับถือศาสนาพุทธและมักจะเสด็จไปบำเพ็ญพระราชกุศลและบริจาคทานอย่างสม่ำเสมอและถ้าหากเสด็จไปยังหัวเมืองใดก็มักจะเสด็จไปทรงนมัสการปูชนียสถานที่สำคัญและทรงเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติกัมมัฏฐานเพื่อให้เกิดปัญญาบารมี

ดังนั้น ผู้วิจัยได้สรุปผลการศึกษาวิเคราะห์พระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่เกี่ยวกับกิจการพระพุทธศาสนา ๕ ด้านมีความสัมพันธ์กับหลักธรรม ทาน ศีล และภาวนา ดังนี้

กิจการพระพุทธศาสนา/ หลักธรรม	การอุปถัมภ์และฟื้นฟู
ด้านศาสนธรรม/ หลักธรรม : ศีล	โปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมพระไตรปิฎกเพื่อจะทำการสังคายนาทรงบัญญัติและทรงออกพระราชกำหนดว่าด้วยศีลสิกขาบทเพื่อให้พระภิกษุได้ประพฤติอยู่ในหลักธรรมวินัย เป็นผู้ทรงศีลทรงธรรม
ด้านศาสนบุคคล/ หลักธรรม : ทาน	โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งสังฆราชและพระราชาคณะ ทรงส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรมของพระภิกษุสงฆ์และพระราชทานจตุปัจจัยได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม และอื่น ๆ ที่จำเป็นแก่พระภิกษุสงฆ์ รวมทั้งพระราชทานเบี้ยหวัดแก่พระราชาคณะให้มีใช้สอยอย่างเพียงพอ
ด้านศาสนสถาน/ หลักธรรม : ทาน	ทรงบริจาคทรัพย์เพื่อใช้สร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ โบสถ์ วิหาร เสนาสนะ กุฏิสงฆ์ และวัด
ด้านศาสนวัตถุ/ หลักธรรม : ภาวนา	ทรงโปรดให้จัดสร้างสมุดภาพไตรภูมิขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๑๙ และโปรดให้ขึ้นพระพุทธรูปฉลองพระองค์ปางสมาธิ เพื่อให้ชาวพุทธ

กิจการพระพุทธศาสนา/ หลักธรรม	การอุปถัมภ์และฟื้นฟู
	ได้กราบไหว้บูชา
ด้านศาสนพิธี/ หลักธรรม: ศีลและ ภาวนา	ทรงปฏิบัติตนให้เป็นแบบอย่างที่ดีสำหรับศาสนิกชนที่นับถือ ศาสนาพุทธด้วยการปฏิบัติกรรมฐานบำเพ็ญภาวนาและเสด็จไป บำเพ็ญพระราชกุศลและทรงเสด็จไปมัสการปูชนียสถานที่ สำคัญ ทรงชำระพระสงฆ์ด้วยวิธีให้ดำน้ำจับเวลานาฬิกาสามกลั่น และการสักข้อมือ

๘. ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะเรื่องศึกษาวิเคราะห์พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับ
กิจการพระพุทธศาสนาของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ๒ ด้าน ๑) ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย
๒) ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป ดังนี้

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

หน่วยงานผู้รับผิดชอบด้านการศาสนาควรนำพระราชกรณียกิจเกี่ยวกับ
กิจกรรมพระพุทธศาสนาของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ได้แก่ ด้านศาสนธรรม ด้าน
ศาสนบุคคล ด้านศาสนสถาน ด้านศาสนวัตถุและด้านศาสนพิธี มาศึกษาและปรับนโยบาย
กิจการพระศาสนาเพื่อให้เป็นแนวปฏิบัติที่ดีในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและ
มอบหมายขยายผลไปยังหน่วยงาน องค์กร วัด ชุมชน สังคมและบุคคลนำไปปฏิบัติเพื่อ
หล่อหลอมให้ผู้ปฏิบัติมีความเสียสละ มีความสามัคคี สร้างความร่วมมือและการมีส่วนร่วม
ส่งผลให้พุทธศาสนิกชนอยู่ร่วมกันอย่างร่มเย็นเป็นสุข

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

๑. ควรศึกษาแนวทางการนำหลักบุญกิริยาวัตถุ (ทาน ศีล ภาวนา) มาส่งเสริม
กิจการพระพุทธศาสนา

๒. ควรศึกษากิจกรรมที่นำมาส่งเสริมพระพุทธศาสนา ด้านศาสนธรรม ด้าน
ศาสนบุคคล ด้านศาสนสถาน ด้านศาสนวัตถุและด้านศาสนพิธี

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- จดหมายมองซิเออร์คอร์ด ถึงผู้อำนวยการคณะต่างประเทศ วันที่ ๗ เดือนมิถุนายน ค.ศ. ๑๗๗๐. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **อรรถกถา ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.
- สถาบันพระปกเกล้า, **ธรรมราชา**, เอกสารประกอบการประชุมวิชาการสถาบันพระปกเกล้า, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, กรุงเทพมหานคร : ส. เจริญการพิมพ์, ๒๕๕๖.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา**, กรุงเทพมหานคร : อักษรสัมพันธ์, ๒๕๐๕.
- _____. **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๖.
- _____. **ความทรงจำบทพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ**. พระนคร : หอสมุดกลาง, ๒๕๑๓.
- สมเด็จพระวันรัตน์. **สังคีตยวงค์ พงศาวดาร เรื่อง สังคายนาพระธรรมวินัย**. แปลและเรียบเรียงโดยปรีดีธรรมธาดา (แพ ตาลลักษณ์). พระนคร : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๖๖.
- ธวัชรเทพ มงคลศิริ และคณะ. “เรื่องเล่าการสร้างสรรค์พิธีกรรมบูชาที่เกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช: กรณีศึกษาวัดหงส์รัตนาราม ราชวรวิหาร เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร”. **วารสารศิลปศาสตร์ปริทัศน์**. ปีที่ ๑๗ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๖๒): ๙๙-๑๐๑.
- พระมหาสากล สุภระเมธี (เดินชาบัน) และพระราชปรีดีวิมล (ศรีสุระ). “กำเนิดและพัฒนาการพุทธศิลป์วัตถุสมัยต่าง ๆ ในประเทศไทย”. **วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ**. ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๑ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๖๒): ๕๐-๕๑.
- พิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ. “เอกสารโบราณสมัยธนบุรี”. **ศิลปากร นิตยสารรายสองเดือน**. ปีที่ ๖๑ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-กุมภาพันธ์ ๒๕๖๑): ๑๒.

ปฐมพงษ์ สุขเล็ก. “สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช: เรื่องเล่าและการประกอบสร้างความหมาย”.

ปริญญานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย. บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๕.

พระมหาทศพล จันทวิโส (มาบัณฑิตย์). “ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับ
พระมหากษัตริย์ไทย พ.ศ.๒๑๕๔-๒๓๙๔”. **ดุชนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย :** มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๖๒.

สุวิทย์ เตชรุ่งถวิล. “การศึกษาพุทธสถาปัตยกรรมในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชถึงสมัย
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหา
บัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม. บัณฑิตวิทยาลัย :** มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, ๒๕๔๓.

อำนวย กลิ่นอยู่. “พระพุทธศาสนาในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช”. **วิทยานิพนธ์ศิลป
ศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย :** มหาวิทยาลัยราชภัฏ
ธนบุรี, ๒๕๕๗.

